

ВИЗАНТИСКИТЕ КНИЖЕВНИЦИ И МАКЕДОНСКИОТ КНИЖЕВНОИСТОРИСКИ РАЗВОЈ

д-р Илија Велев

Универзитет “Св. Кирил и Методиј”, Скопје
Институт за македонска литература

клучни зборови: Византија, византиска книжевност,
македонска книжевна историја, книжевни дејци

key words: Byzantium, byzantine literature, Macedonian literary history, literary

Развојот на македонската книжевна историја и на општите творечки процеси што се одвивале во ранохристијанскиот и во средновековниот период не можат доследно да бидат сфатени ако не се проследуваат нејзините непосредни врски со византиската книжевност. Или пак обратно, претставата за византиската книжевност нема да ја имаме целосно стекната ако од нејзиниот развоен контекст не се согледаат извесните влијанија од македонската и од другите јужнословенски книжевности. Тоа е така зашто во средновековниот период книжевноста имала ангажирана функција да се поистовети со основите на христијанската идеологија, при што во тој идеолошки систем се централизирале сите универзални вредности на општиот творечки стандард. Однапред изградениот и осмислен книжевен свет требало еднакво да е препознатлив во сите христијански средини и да предизвикува иста импресија. На тој начин се манифестираше и единството на духовното и на културното живеење меѓу Византија, Македонија и другите јужнословенски средини. Сепак, интегралната цивилизациска трансформација се централизираше во византиската книжевност, при што таа била основата и образецот за македонскиот историско-книжевен развој, а посредно преку него и за останатите јужнословенски книжевности. Преку непосредните и неограничени творечки врски меѓу византиската и македонската традиција се вршела трансмисија на верскиот, филозофскиот, креативниот и научниот комплекс во двете насоки. Непосредно од византиската книжевност се приопштувале и класичните предвизантиски творечки искуства, кои потекнуваат од Индија, Асировавилонија, Палестина, Египет и сл., а се воспоставувала и врската со античката книжевност, преку презентирањето на делата и мислите на Платон, Аристотел, Питагора, и др. Во историско-социолошки контекст овој процес што се одвивал и на просторот на Македонија не треба да се сфаќа како византизација и истиснување на традиционалната творечка смисла воопшто. Книжевните и општокултурните вредности и искуства што се граделе и се издигнувале во византиската полиетничка и мултукултурна средина немале изворна и еднострана ком-

патибилност, туку ваквите креативни и мисловни достигнувања претставуваат конгломерат од повеќе интензивни творечки суштини, производ на односи, врски и влијанија на повеќе културни традиции.

Книжевните дејци (авторите на ранохристијанските и на средновековните творби, преводи и преписи) биле главните двигатели на творечките процеси во византиската и во македонската книжевна историја. Од ранохристијанскиот период и сè до афирмацијата на словенската писменост и цивилизација во Македонија книжевните дела се создавале и се восприемале директно на византискогрчки јазик. Византиските книжевници од тој период биле директни протагонисти и на книжевното создавање во Македонија. Некои од нив својата книжевна дејност ја вршеле во актуелните центри на тлото на Македонија, најпризнатите дела од византиските книжевници биле напишани или доживувале своевидна афирмација и на тие простори, а имало и македонски книжевници кои се вклучувале во општите византиски книжевни процеси. Ваквата состојба директно сведочи дека Византија ја основоположувала книжеvnата традиција и на македонскиот простор. Само за илустрација ќе истакнеме неколку византиски книжевници кои своето книжевно творештво го реализирале на просторот на Македонија. Од V век е познат Јоан Стобеј кој живеел во градот Стоби во Македонија. Неговиот голем интерес за класичната книжевност и за делата на црковните отци и писатели биле мотив заедно со сина си да изготват *Антологија* со избор од околу 500 дела на класичните и на византиските автори. Од истиот период бил и латинскиот христијански поет Паулин од македонскиот град Пела. Своите автобиографски податоци тој ги пренел во поемата со хексаметарски стихови *Благодарност кон Бога за текот на мојот живот*. Од средината на VI век бил Петар Солунски, којшто дел од своите дела ги напишал на народен јазик од тој период. Кон крајот на VI и почетокот на VII век солунскиот архиепископ Јоан I Солунски ја напишал првата книга со *Чудата на свети Димитриј*, светителскиот заштитник на градот Солун. Оваа хагиографска творба го предава и *Описот на словенските напади на градот Солун*. Солунскиот митрополит Јосиф Исповедник (762-832) напишал повеќе ораторско-прозни дела, што влегле во составот на Панегирикот и на Хомилијарот, а се појавил и како автор на *Пофално слово за св. Димитриј Солунски*. Ќе го споменеме уште врвниот византиски химнописец Јосиф, кој по смртта на родителите заминал во Солун и таму се замонашил. Пишувал творби од скоро сите жанровски форми на химнографијата, од каде што произлегол и неговиот прекар Химнописец или Химнограф.

Од втората половина на IX век наваму, при воспоставувањето и афирмацијата на словенската цивилизациска свест од светите Кирил и Методиј и од нивните ученици и следбеници - свети Климент и Наум Охридски, во Македонија и во другите јужнословенски средини почнал нов книжевно-творечки процес на црковнословенски или старословенски јазик, во чијашто основа лежел македонскиот словенски говор од околината на Солун. Настапила нова словенска цивилизациска трансформација во духовното и во културното живеење, а првовремено самиот пристап на заживување и афирмација бил поттикнат од глобалните византиски политичко-стратешки интереси. Но, токму и свртувањето кон афирмацијата на словенската писменост, книжевност и богослужба го продлабочило чувството за дистанцирање на македонското духовно и културно живеење од она во Византија. Стапувањето на словенската цивилизациска свест на општествената сцена во Македонија го довело во надвледувачка позиција словенството како колективен идентитет. Општиот

идеолошки и творечки концепт бил и натаму поддржуван како општествен стандард, но истиот се реализирал и се манифестирал преку словенската автентичност. Со тоа настапила нова насока во византиско-македонските книжевни врски преку масовното преведување на старословенски јазик на делата на византиските писатели.

Сепак, Византија до крај не се отуѓила од македонската книжевноисториска опстојба. Напротив, во периодот меѓу втората половина на IX и средината на XI век, кога со византиската империја владеела македонската династија, во Македонија истовремено се противставувале еден на друг двата концепта: **словенскиот** и **византискиот**. Тоа во Македонија резултирало со издигнување на своевидна словено-византиска и притоа христијанска култура и книжевност. Големото влијание на Охридската книжевна школа основоположена од светите Климент и Наум Охридски сè повеќе ги вкоренувало словенската писменост и книжнина, а веќе на тие процеси Византија гледала како на антивизантиски постапки. Во тоа се убедила и при функционирањето на Самуиловото македонско словенско царство, кога при неговото уништување се обидела да ги потисне словенските воспоставени писмени и книжевни традиции преку доминацијата на византискиот црковен фактор, носејќи во Охрид и пошироко низ Македонија врвни црковни и книжевни великодостоинственици од рангот на Теофилакт, Хоматијан или Константин Кавасила. Но, книжеvnата традиција на Охридскиот центар веќе имала вкоренето цврсти корења, што не се искоренувале. Во македонските книжевни и скрипторски центри книжевниците продолжиле да пишуваат книги на старословенски јазик, а други македонски книжевници учествувале во византиските творечки процеси поддржувајќи ги актуелностите на доминантните идеологии на времето во кое живееле сите заедно. Дури во посебни случаи, кога презентираната книжевна материја требало да се најде пред високообразовните творци, чинот на преводот бил беспредметен и делата на македонските книжевници се пишувале на византискогрчки јазик. Во таквите случаи, применетиот јазично-писмен израз немал тенденција да ја измести словенската културна свест на книжевникот, туку на прв план бил стремежот да се истакне поддржувањето на општите идејни, структурни и стилско-изразни концепции, особено кога тие требало да се протолкуваат и да се надополнат.

Во обновеното Византиско царство (1261-1453), по неговото полувековно згаснување (1204-1261), настапило меѓусебно доближување на византиската книжевност со словенските книжевности. Општествено-политичката криза во центарот на Византиската империја била причината полигонот за судирот меѓу идеите и развојните иницијативи да се дислоцира на македонскиот терен. Таму се одвивала општата развојна тенденција на теологијата и на филозофијата, зашто во источните провинции Византија го изгубила влијателниот механизам. Света Гора, Солун, Сер, Скопје и други места во Македонија станале интегрални центри на византискиот и на словенскиот духовен и културен живот. Таму се централизирала интроспекцијата на новата византиска и на словенската традиција. Во Света Гора и во Солун престојувале најистакнатите богослови, филозофи, ретори, книжевници, естетичари и сл. Таму ги противставувале своите идеи протагонистите на мистицизмот и на рационализмот, а во предизвиканата идејна конфронтација меѓу нив се вмешале и словенските монаси од светогорските манастири, како и словенските ученици во Солун, кои ги следеле нивните предавања. Сите заедно, одиграле значајна улога во развојот на византиската и на средновековната македонска книжевност.

Скоро и да нема творба од жанровскиот корпус на средновековната македонска книжевност во која не се одбележува авторството на некој од црковните писатели со патристички авторитет, или пак на оние византиски писатели коишто придонеле да се развие спектарот на теолошко-догматската перцепција и го збогатувале фондот на проповедните, поучните, монашко-аскетските правила и постапки, химнографските и хагиографските творечки искуства, историско-летописните, правно-канонските и другите творечко-изразни насоки. При нашите истражувања во книгата *Византиско-македонски книжевни врски* (Скопје 2005) евидентиравме повеќе од 100-тина истакнати писателски имиња од IV до XV век, чиишто дела се преведени на старословенски јазик и се препишувани во сочуваното македонското ракописно наследство. Таму ги имавме предвид позначајните автори кои учествувале во редактирањата и составувањата на одделни книжевни жанрови присутни во средновековната македонска книжевност. Своевидно внимание им се посвети и на оние творби од најистакнатите византиски писатели што се поместени во антологиските зборници, панегириците, хомилијарите и во друг вид на еднородни и различни зборници. Во оваа пригода нема да успееме да ги истакнеме сите од нив, зашто тоа методолошки и практично е невозможно. Секој од нив е значаен за времето во кое творел и за областа во која ги партиципирал своите творечки искуства. Особено се значајни имињата на византиските книжевници чиишто што дела се преведувани и препишувани во средновековната македонска книжевна традиција како посебни авторски зборници. Во македонската ракописна традиција тие помасовно се среќаваат од XIV век наваму како потврдување на победничката идеологија на исихастичкиот мистицизам. Тоа се главно патристички дела што зафаќаат егзегетски (толкување на библиски текстови), догматски (коментари против ереста и паганските традиции), аскетски (проповедништво и монашки поуки) и други текстови со филозофско-богословска, граматичка и полемичка содржина.

На крајот ќе го напомене и тоа дека во текот на XIV век (согласно акцијата за повторно преведување, реструктурирање и преантологизирање на книжевните состави) се извршиле нови преводи од делата на Василиј Велики, Исак Сириј, Јоан Златоуст, Ава Доротеј, Симеон Нови Богослов, Јоан Дамаскин, Псевдо-Дионисиј Ареопагит, Григориј Синаит, Григориј Палама и др. Своевидна нова редакција претрпеле веќе преведените дела: *Слова* на Григориј Богослов, *Лествицата* на Јоан Лествичник, *Словата* од Методиј Патарски, *Прашања и одговори* на Псевдо-Атанасиј, *Паренесисот* на Ефрем Сириј, и др.

Византиските хроники биле составен дел од жанровскиот корпус на средновековната македонска книжевност, што ја надополнувале книжевно-творечката рамка со претстави на настани и личности од минатото. Развојната генеза на овој историографско-книжевен жанр има корени уште во III-IV век, пред се преку творештвото на Евсевиј Памвил (264-340). Натаму историско-летописниот жанр го актуелизирале византиските автори на хроники: Јоан Малала (VI век), Јоан Антиохиски (VII век), Пасхалната хроника (VII век), патријарх Никифор и Георги Синкел (VIII век), а исклучителен придонес дале уште Георги Амартол (IX век), Симеон Метафраст (X век), Јоан Скилица (XI век), Јоан Зонара (XI-XII век), Константин Манасиј (XII век), и други. Поголемиот дел од кратките и опширните хроники биле познати и на македонскиот простор, а некој од нив доживувале преводи и преписи во македонската книжевна традиција.

LES ÉCRIVAINS BYZANTINS ET LE DÉVELOPPEMENT MACÉDONIEN DE L'HISTOIRE LITTÉRAIRE

Ilija Velev

(Résumé)

Le développement de l'histoire littéraire macédonienne et des processus généraux créatifs qui se sont créés au cours de la période avant la chrétienté et la période du Moyen âge, ne peuvent pas être comprises strictement si on ne considère pas ses liens directs avec la littérature byzantine. Soit inversement, on ne pourrait pas avoir une image complète de la littérature byzantine si on ne prenait pas en considération certaines influences sur son contexte évolutif de la littérature macédonienne et des autres littératures slaves du sud. Ces liens et influences directs étaient imposés par la réception de l'œuvre littéraire des écrivains byzantins, parmi lesquelles il y avait des écrivains qui résidaient et qui travaillaient en Macédoine.